

ТУРЛАРИ

Мухтор Акрамов,

тадқиқотчи.

Аннотатсия. *Ushbu maqolada ta'zir turidagi jinoyatlar va ularning shariat nuqtai nazaridan tahlili keltiriladi. Ta'zir atamasi arab tilidan kelib chiqib, "odob berish" yoki "jazo berish" ma'nolarini anglatadi. Maqola davomida ta'zirning lug'aviy va istilohiy ma'nolari, shuningdek, Qur'on va hadislardagi misollar bilan birga, ta'zir jazolarining turli xil ko'rinishlari va ular bo'yicha islomiy olimlarning fikrlari tahlil qilinadi. Ta'zir jazosi, shuningdek, shaxsiy huquqlar va jinoyi javobgarlik jihatidan ham ko'rib chiqiladi.*

Калит со'злар: *ta'zir, jinoyat, jazolar, qur'on, hadis, islom huquqi, shariat, olima, huquqiy javobgarlik.*

Таъзир туридаги жиноятларни таҳлил қилишдан илгари унинг луғавий ва истилоҳий маънолари англаш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Таъзир сўзи ўзбек тилига араб тилидан кириб келган бўлиб, бу атама араб тилида التعزير (ат- таъзиру) сўзи аввалидаги “те” ташдидли, яъни “те” иккита ўқилади ёки гоҳида ташдидсиз ҳам келиши мумкин. Кўплиги (تعازير) таъзир) шаклида келади. “Одоб бериш” маъносини англатади.

Шунингдек, التعزير - сўзи “таъзир бериш, рад қилиш, таъқиқлаш, ёрдам бериш” маъноларини ҳам ифода қилади. Таъзир жиноят учун жазо тарзида ҳам келади. Шунда, мазкур сўз عز (аззара) феълидан ясалган бўлиб, “таъзир берди”, “одоб берди” маъноларини ифода қилади¹.

Ўзбек тили изоҳли луғатида таъзир - “ жазолаш, айблаш, қоралаш, танбех бериш, ўтган хато ёки гуноҳга лойиқ дакки, дашном, танбех беришдир” - деган маъноларни англатади деб тушунтирилган.

¹ .Қаранг :Абу Бакр ибн Абдулқодир ар-Розий.Мухторус-сихоҳ.- Миср : “Вулоқ ал-мисриййа”1907.-429-бет.

Таъзир сўзини Қуръон каримнинг уч оятида учратиш мумкин. Бу атама “улуғлаш, ҳурмат қилиш, шарафлаш, мадад бериш,”- маъносида ишлатилган. Масалан Бу “Фатҳ” сурасида: “У (Муҳаммад с.а.в) ни ҳурмат қилиб, ёрдам беришингиз учун юбордик”, деб (9- оят), яна “Моида” сурасида: “Пайғамбарларимга имон келтириб ва уларни шарафлаб, мадад берсангиз”- деган. (12-оят),² шунингдек, “Аъроф” сурасида: “Унга имон келтириб, улуғлаб, ёрдам бердилар”- деб баён этилган.

Қувайт давлатида чоп этилган араб тилидаги “Фикҳ энциклопедияси” китобида “Таъзир - рад қилиш, тўхтатиш, ёрдам бериш, одоб бериш маъноларини ифода қилади. Жиноий жазо - таъзир деб номланишига сабаб, таъзир бериш орқали жиноятчини қилган жинояти, гуноҳини қайта қилмаслик ва такрорламасликка тарғиб қилинади”- деб тушунтириш берилган.

Таъзир атамасининг истилоҳий маъноси ҳақида қуйидаги фикрни келтирмоқчимиз. “Таъзир шариат истилоҳида: “Шаръий нуқтаи назардан, Аллоҳ таоло ва инсоннинг ҳаққи ҳисобланган, ҳадд ва каффорот даражасига етиб бормаган жиноятни содир этганида вожиб бўлган, адади белгиланмаган жазо туридир”.

Абдулҳай Лакнавий томонидан Бурҳониддин Марғилонийнинг “Ҳидоя” асарига ёзган шарҳда эса “таъзир - шаръий ҳадд даражасига етмаган жиноий жазодир. У аслида тўхтатиш, одоб беришдир. Ким бошқа инсонни сўкса, ҳақоратласа, ҳадд жорий қилинмайдиган сўз (миш-миш қилиб) билан тухмат қилса, таъзир қўллаш вожиб бўлади”- деб таъзирни тор маънода, яъни дарра уриш деб тушунтирилган. Аслида, ислом ҳуқуқидаги таъзирнинг жзо сифатидаги турлари хилма-хил бўлиб, юқорида тилга олинган Ўзбек тилининг изоҳли луғатида қайд этилганидек танбех, дакки, дашном беришдан тортиб жарима, камок, муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш, афв, зарарни қоплаш ва бошқа турлари мвжуд бўлган.

Таъзирга оид жиноятлар ва уларга назарга тутилган жазо

² Қаранг: Шайх Абдулазиз Мансур Қуръони карим маънолари таржимаси. Тошкент : “Ислом университети” нашриёт матбаа бирлашмаси 2004 йил. 109- бет.
www.tadqiqotlar.uz

турлари ҳақида фақиҳ уломалар, яъни турлича фикр билдирганлар . Масалан Абу Юсуф “-----“ , яна бир гуруҳ олимлар фикрига кўра, “таъзир – жиноий жазоси қўллашдаги умумий қоида ҳадд ёки каффоротга етиб бормаган барча маъсиятлар (гуноҳлар) учун жазо тарзда шариатда жорий қилинган жазо туридир. Шу билан бирга, содир этилган жиноятга оид ҳолатлар ҳамда айбланувчининг айбига қараб таъзир жазоси турли хил бўлади”.

Имом Аълоуддин Косоний Ҳанафий ўзининг “Бадоиус саноеъ фий тартибиш шарое” асарида таъзир жазосининг ўзига хос жиҳатларига тўхталиб шундай дейди: “Шариатда таъзир белгилашдаги асосий шартлар, бир киши ҳад жиноий жазосига етиб бормаган жиноятни содир этса, у ҳоҳ Оллоҳнинг ҳаққи ёки банданинг ҳаққи бўлсин фарқи йўқ таъзир бериш вожиб бўлади. Масалан, бир инсон мусулмон кишини зинодан бошқа ҳақоратли сўзлар билан, мисол учун “эй фосиқ , эй судхўр, эй ўғри, эй кофир”- деб тухмат қилса, ушбу ҳақоратли сўзлар унга нисбатан руҳий таъсир қилиб азият, обрў-эътиборларига камситгани боис ,шунингдек бошқа инсонлар эса, бу ҳақоратли хабарга ишониш эҳтимоллари мавжуд бўлгани сабабидан, тухмат қилинган инсоннинг ор-номусини ҳимоя қилиш мақсадида тухмат қилган шахсга таъзир белгиланади.

Бир киши бировга :“Ей тўнғиз”, “ей эшак”-- деб ҳақорат қилса, ҳеч нарса вожиб бўлмайди. Чунки, бу сўзлар билан бошқани ҳақорат қиламан деб, ўзини ҳақорат қилган ҳисобланади”- деганлар.

Бир инсонга таъзир белгилаш учун асосий шартлардан яна бири, бу жиноят содир этган шахснинг ақли расо бўлишидир. Ушбу ҳолат топилганда ҳоҳ у ҳур ёки кул, эркак ёки аёл, мусулмон ёки кофир, вояга етган ёки етмаган қатъий назар таъзир жазоси белгиланади. Лекин ёш болаларга жиноий жавобгарлик юзасидан эмас, ахлоқий тузатиш жиҳатидан жазо берилади. Чунки, ақли норасо, яъни ноқис ва ёш болаларнинг ҳатти-ҳаракати жиноят деб баҳоланмайди. Улар одоб-ахлоққа чақириладиган табақа вакилари деб ҳисобланади.

Таъзирнинг кўп миқдори ҳад даражасига етиб бормаслиги шарт. Шу сабабдан, икки имом Имом Абу Ҳанифа ва Имом Абу Юсуфнинг таъзирнинг дарра уриш турининг кўп миқдори борасида қарашлари турличадир. Абу Юсуф р.а: “Шариат буйруқларининг чақириғи асосан ҳур, яъни озод (эркин) инсонга қаратилади, таъзир мавзусида ҳам ушбу мезондан фойдаланамиз. Масалан, ҳур инсонга қазф (тўхмат) қилганда саксон дарра урилади, таъзирга оид шу жинсда жиноятини содир этганда етмиш тўққиз дарра урулади”- деганлар.

Имом Абу Ҳанифа эса: “Таъзирнинг кўпи қулга белгиланган қирқ даррага етмаган ўттиз тўқизта урилади, чунки, Пайғамбар с.а.в ҳадисда \curvearrowright сўзини накра (ноаниқ) шаклда айтганлар, албатта бундан қулга белгиланган қирқ даррани назарда тутиш мақсадга мувофиқ бўлади, шу билан бирга шариат соҳиби кўзлаган мақсаддан юқорилаб кетилмасдан ва эҳтиёткорлик қоидасига амал қилинган бўлади. Имом Абу Ҳанифа р.а қарашларига амал қилинганда юқоридаги ҳадисда қайтарилган ўринга тушиб қолишдан ҳам омонда бўлинади”- деганлар.

Таъзирнинг дарра уриш турини қўллашдаги усулларга ҳақида фикр юритганда қуйидагилар қўзга ташланади.

Таъзир белгиланган ҳолатда зарблар кучли ва қаттиқ урилиши; айбдор дарра зарбидан оғриқни сезиши керак.

Машойих р.а: “Биринчи ҳолатдаги қаттиқ урушдан кўзланган мурод, жиноятчининг бир аъзосига барча зарбаларни йиғиб, жамлаб, бошқа аъзоларини қўшмасдан уруш”- деб таърифлаганлар.

Баъзи фуқоҳолар эса: “Қаттиқ урушдан кўзланган мақсад, азият, оғритиб уруш”- деб ҳисоблаганлар. Шунга кўра, қаттиқ урушдан кўзланган мақсаднинг икки сабаби мавжуд бўлиб, улар қуйидагича;

Шариатда таъзир жазоси фақатгина зажр (тахдид ва танбех) бериш вазифани бажаради, таъзирда гуноҳларга каффорот маъноси йўқ, унга алоҳида тавба қилиш шартдир. Ҳад жинойий жазосида эса, зажр маъноси билан бирга гуноҳларга каффорот ҳам мавжуддир. Зеро, Пайғамбар с.а.в: “

Ҳад жазолари жинойтчининг гуноҳига каффорот бўлади”- дедилар. Демак, таъзирда фақатгина сиёсат, таҳдид маъноси бўлгани учун қаттиқроқ урулади. Таъзирдаги зарблар миқдори ҳад жазосида белгиланган миқдордан оз бўлгач, урушни қаттиқроқ қилиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Таъзирни ижро қилиш масаласида жабрланувчи ўзининг ҳаққидан кечиши, кечириши, ўзаро ярашиб олиши эҳтимоли мавжуддир. Чунки, таъзир банданинг ҳаққи бўлгани учун юқоридаги ҳукмларни амалга ошириш мумкин эди. Демакки, таъзирнинг дарра уриш тури жабрланувчи томонидан ярашув йўли билан бартараф келиши, яъни воз кечилишига йўл қўйилади.

Эътиборли жиҳати шундан иборатки, таъзирни қўллаш қасос ҳукми каби меросхўрларнинг ҳам ҳуқуқларидан ҳисобланади. Таъзирда тадохул (бир нарсани бошқасига киритиш) қоидаси ишламайди. Чунки, инсон ҳуқуқлари ушбу қоидани эҳтимол қилмайди, ҳад жазоларига ушбу қоидага амал қилинади. Таъзирда айбланувчи ўзига кафил (адвокат) олиш ҳаққи бор, кафил олмаган тақдирда гувоҳлар адолатли деб топилгунча қамоққа олиш мумкин бўлади. Ушбу масалада кафиллик ҳуқуқи бир кишини ҳимоя қилиш учун ишончнома сифатида жорий қилинган. Таъзир масаласи эса, инсоннинг ҳуқуқи билан боғлиқ бўлгани сабабли ишонч ҳосил қилиш ҳаққидан фойдаланиш мумкин. Ҳад жазосига хилоф ўлароқ, ҳадда кафиллика олиш ҳаққи берилмайди. Чунки, ҳадда ишонч ҳосил қилиш шарт эмас. Таъзирда эса, вақтинча қамоққа олиш таъзирнинг дарра уриш тури ўрнига ўтади. Шу билан бирга, таъзир қўллаш учун гувоҳларни адолатли эканини билмасдан аввал шариатда жорий қилинмаган, ҳад жазосидан фарқли ўлароқ, ҳадда гувоҳларни адолатли эканини аниқлангунча қамоққа олиб турилади, аммо қамоққа сақлаб туриш ҳад жазоси ўрнини боса олмайди.

Таъзир турида жинойтларни ҳал қилиш жараёни айбдорнинг қатор ҳуқуқларини амалга оширилиши билан боғлиқ бўлади. Мазкур ҳуқуқларга: айбга иқроқ бўлиш; ёки айбсизлиги учун бирон бир далил - исбот тақдим этиши мумкин; айбни мутлақо инкор этиш; ишдан қозининг хабардорлиги; эркаклар аёлларнинг гувоҳлиги қабул қилиниши (Ҳасан ибн Зиёд бу қарашга

зид фикр билдирганлар). Биринчи караш тўғрироқдир; гувоҳнинг гувоҳлигига гувоҳлар шоҳид бўлиши мумкин; маълум бир қозининг бошқа қозига юборган хати хужжат сифатида ўтишлиги каби.

“Ал- Фатово Ҳиндийя” асарида таъзирнинг бошқа бир жиҳатига эътибор қаратилиб шундай дейилган: “Таъзир жиноий жазони белгилашда Аллоҳ ва банданинг ҳаққи аралашгани эътиборидан иккига бўлинади”.

1. Аллоҳнинг ҳаққи поймол қилинганда ижро қилинадиган таъзир
2. Банданинг ҳаққи поймол қилингандаги ижро қилинадиган таъзир

Биринчи банддаги таъзирни амалга ошириш жиноят ишини кўриб чиқишни бошланган пайтида эътиборга олиниб, ундан воз кечиш тарқатъиян мумкин эмас, фақатгина жиноятчи ушбу қилмишидан тўхтагани аниқ бўлса, жазо бермаслиги мумкин. Шу билан бирга, бир инсон ошқора тарзда гуноҳ қилаётган бўлса, барча мусулмонларнинг ўша инсонни таъзир беришга ҳаққи бор. Лекин, айбланувчи жиноятни содир этгандан сўнг аниқланса фақат ҳоким таъзир беришга ҳаққи бўлади. Таъзир ҳукми фуқаролик ҳолати бўлгани учун икки эркак ёки бир эркак ва икки аёл гувоҳлигида амалга оширилади. Масалан, бир киши бошқа инсонни ҳақорат қилганини ёхуд урганини айтиб, шариат судига даъво қилса, сўнг “менинг бу масала юзасидан гувоҳим бор, шунга кўра менга бир кафил инсон керак”- деб айтса, унга уч кунгача кафил инсон берилади. Кейин гувоҳларни тақдим қила олса, гувоҳларни сўроқ қилунгунча кафил одам жабрланувчи билан бирга бўлади. У айтган гувоҳлар адолатли бўлиб гувоҳлик берганидан сўнг айбдорга тегишли таъзир белгиланиб жазоланади.

“Мухтасарул Виқоя“ асарида таъзирга оид қонун - қоидалар, меъёрлар батафсил баён қилган. Таъзир жинояти Қуръони Карим оятлари ва Пайғамбаримиз суннатлари ила собит бўлган. Аллоҳ таоло Нисо сурасининг 34- оятида: “..., уларни уринглар. Аммо сизларга итоат қилсалар, уларга қарши (бошқача) йўл ахтарманглар” – деб айтилган. Абдуллоҳ ибн Аббос ушбу оятдаги аёлларни уруш ҳақидаги буйруқ одобларини киритиб қўйишга далолат қилади деган. Нўмон ибн Башир розияллоҳу анҳудан: “Кимки ҳад

даражасига етмаган жиноятни содир этса, ана шу ҳаддан ошганлардандир”, деганлар. Пайғамбар соллалоҳу алайҳи вассалам: “Фарзандларингиз ўн ёшга етганларида намозни тарк этганлари учун уринглар” - дедилар. Таъзир жазоси собит эканига саҳобалар ҳам ижмоъ қилганлар. Таъзир жазоси сифатида гоҳида қаттиқ гаплар айтиб огоҳлантириш ҳам мумкин. Ёинки қулоғини чўзиш, майиб қилмасдан уриш, кафт билан бўйинга уриш ила бажарилади. Таъзир беришда энг кўп миқдор ўттиз тўққиз қамчидир. (Абу Ҳанифа роҳимаҳуллоҳ наздида). Зоҳирур–ривоя китобида Абу Юсуф роҳимаҳуллоҳдан келган бир ривоятда етмиш беш, бошқа бир ривоятда эса, етмиш тўққиз қамчидир, дейилгани кўринади. Имом Муҳаммад роҳимаҳуллоҳ эса, бир ривоятда Абу Ҳанифанинг сўзлари каби айтганлари, бошқа ривоятда Абу Юсуф роҳимаҳуллоҳ каби фатво берганлари ривоят қилинган. Нўмон ибн Башир розияллоҳу анҳудан: “Кимки ҳадд даражасига етмаган жиноятни содир этса, ана шу ҳаддан ошганлардандир” – деди. Ушбу ҳадисдан келиб чиқиб, Имом Абу Ҳанифа ҳадд миқдориغا етиб бормаслик миқдорини қулга бериладиган энг кам миқдордаги жиноий жазодан олганлар. Маълумки, ислом шариатида бир неча жиноятлар мавжуд бўлиб, уларга белгиланган жазо турлари ҳам ҳар хилдир. Улар сирасига хамр (ароқ ва шунга ўхшаш), яъни маст қилувчи ичимликни ичганда ўша шахс ҳур инсон бўлса саксон дарра, қул бўлса қирқ дарра урилади. Имом Аъзам роҳимаҳуллоҳ айнан қулга тайинланган энг паст миқдоридан озини қабул қилдилар. У қирққа етмаган сон, ўттиз тўққиздир. Абу Юсуф роҳимаҳуллоҳ эса, бу жазо белгилаш масаласида ҳур инсон биринчи ўриндаги шахс ҳисоблангани учун саксондан озини олампиз, у етмиш тўққиз дарра бўлади – деганлар. Таъзир жазосини белгилашда мана шу икки миқдорнинг ўртаси сонидан келиб чиққилади.

Имом Молик роҳимаҳуллоҳ наздида эса, таъзир жазосининг кўп миқдорини белгилашда маълум чегара йўқ деганлар, яъни имом бу ишда барчанинг умумманфати ётганини билса, ҳадд жазосининг кўп миқдоридан зиёда қилса ҳам бўлади – деганлар. Демак, Имом Моликнинг мазҳаблари икки имомнинг фатволаридан жуда узоқ эмаслиги кўриниб турибди.

Таъзирнинг оз миқдори уч қамчи миқдоридир. Имом Қудурий роҳимахуллоҳ худди шундай зикр қилганлар, чунки, у зот уч қамчидан пастда зажр (таъқиқ, сиёсат, эҳтиётдан кўрилган чора тадбир) ҳосил бўлмайди деб ҳисоблаганлар.

Темиртоший роҳимахуллоҳ Имом Сарахсийдан: “Таъзирнинг оз миқдори борасида қатъий адад белгиланмайди, балки ўша юртнинг ҳоким ёки имомига топшириб қўйилади” – деган фикрда бўлганлар. Чунки, таъзир қўллашдан кўзланган мақсад таъқиқ, сиёсат учун бўлгани сабаб, бу борада эса, инсонийдорнинг жиноят содир этишдаги ҳолатлари турлича бўлади. Таъзир жазоси - қайсидир инсонга насиҳат қилиш билан, кимдирга юзига шапалоқ уриш, бошқа бири калтаклаш, яна бирини қамоққа олиш билан амалга оширилиши мумкин.

“Ан-ниҳоя” асарида зикр қилинади, энг олий мансабдаги шахслар, яъни уламолар ёки мансабдор шахсларга бериладиган таъзир тури барчага эълон қилиниб етказилади. Қози: “Бизга етиб келдики, мана бу ишларни қилибсиз” – деб айтади. Олий мансабдор шахслар (амир ва деҳқонлар) га белгиланган таъзир тури эса, қилмишларини эълон қилиб, қози маҳкамасига олиб бориб, ўша ерда муҳокама қилиш билан йўли билан ҳал қилинади. Ўрта табақадаги инсон (бозорчи) ларга бериладиган таъзир – барчага эълон қилиб, маҳкамага судраб бориб, қамаш орқали амалга оширилади. Оддий халққа бериладиган таъзир эса, юқоридаги зикр қилинган жазо турлари билан бирга дарра ёки қамчи уриш ҳам қўлланилиши мумкин.

Имом Абу Юсуф р.х дан қилинган ривоятда: “Султонга таъзир сифатида мол–мулкни олиб қўйиш ҳам жоиздир. Имом Абу Ҳанифа ва Муҳаммад р.х фатволарида мумкин эмас. Масалан боғий (йўл тўсар ўз давлати ҳокимиятга қарши чиққан сиёсий гуруҳ) тоифадагиларни мол – мулкни олиб қўяди” – деганлар. Уччала имом Абу Ҳанифа, Молик, Аҳмад, Шофиъий мазҳабларида эса, мол-мулкни олиш жоиз эмас – деган фикрдалар. Агар имом муносиб кўрса, шаръий масалаларда таъзирни ижро қилишни ҳанафий, моликий, ҳанбалийлар мазҳаби вакиллари вожиб бўлади-деб

айтадилар . Шофиъий мазҳаби эса , вожиб эмас дедилар. Бизнинг мазҳабимиз бўйича, таъзирдан кўзланган мақсад, шаръий огоҳлантириш ҳисобланиб, шаръий ҳаддлар каби амалга ошириш вожибдир . Агар имом таъзир беришда манфаат борлигини билса, уруш билан қамоқ жазосини ҳам амалга ошириши мумкин бўлади. Таъзир беришдаги урушнинг кўриниши ҳаддга нисбатан қаттиқроқ бўлади. Чунки, таъзирдаги зарб миқдори камайтиради, унинг ҳисобига сифати оширилади, шу билан сиёсат қилишдан кўзланган мақсад беҳуда кетмайди.

Бурхониддин Маҳмуд Бухорий ўзининг “Муҳит” асарида: “ Имом Муҳаммад: “Таъзир қўллашдаги зарбалар баданнинг барча қисмига берилади, ҳад жиноий жазосида эса, фақат бир жойгагина урилади “ – деганини зикр қилди³”. Юқорида баён этилганлардан хулоса шуки, таъзир туридаги жиноятлар турли туман бўлиб уларга қўлланиладиган жазо турлилари ҳам талайгина. муҳими таъзир туридаги жазолар содир этилган жиноятларни оғир енгиллиги ва айбдорнинг шахсини ҳисобга олган ҳолда қози ёки имом томонидан белгиланиб ижро қилинган. Бу ҳақдаги батафсил таҳлиллар магистрлик ишида ўз аксини топган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абу Бакр ибн Абдулқодир ар-Розий. Мухторус-сихоҳ.- Миср : “Вулоқ ал-мисриййа”1907.-429-бет.
2. Шайх Абдулазиз Мансур. Қуръони карим маънолари таржимаси. Тошкент : “Ислом университети” нашриёт матбаа бирлашмаси .2004 йил. 109- бет.
3. Нуриддин Султон Муҳаммад Алий ал-Қори. Фатҳу боб ал-иноя. Миср Дори –ассалам. 463- бет.-1997 йил.

³ Нуриддин Султон Муҳаммад Алий ал-Қори. Фатҳу т боб ал-иноя. Миср Дори –ассалам. 463- бет.-1997 йил.